

Magyarul mondd, anyu!

A beás nyelv nyelvészociológiai és nyelvökológiai helyzetéről

„Magyarul mondd, anyu!” – szólt a tíz év körüli kislány édesanyjára, miután az feltett neki néhány kérdést beásul, és reménykedve várta a csodát. A kislány már a sokadik gyermek volt, akit a szülei sikertelenül próbáltak kérésre beás szóra bírni. A csoda most is elmaradt. Az egyébként cserfes kislány nem szólalt meg azon a nyelven, amit édesanyja is, édesapja is anyanyelvének vallott.

A csendet az apuka törte meg: „Tudja, ezen még sohase gondolkodtam... Tényleg, ki fogja a mi nyelvünket beszélni, ha már a saját gyerekeink se tudják?”

2000 márciusa és augusztusa között nyelvészociológiai terepmunkát végeztünk két település két beás közösségében. Kutatásunkat a Central European University Prague Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation támogatja (grant No.: 619/1999). Egyik célunk, hogy feltérképezzük a beás nyelv generációs átörökítésének tendenciáit. Kutatásunk legfontosabb és egyben legszomorúbb eredménye, hogy egyik közösségben sem találtunk olyan gyermeket, aki folyékonyan tudna társalogni beásul, sőt olyat sem, akitől egyetlen kerek beás mondatot hallottunk volna. Az általunk vizsgált két közösségben a beás nyelv már veszélyeztetetté vált, hiszen az intergenerációs nyelvátadás természetes folyamata már megszakadt. Kutatómunkánkat csak két településen végeztük: ennek alapján nyilvánvalóan nem vonhatunk le általános következtetéseket az összebeásságra vonatkozóan. Amennyiben más beás közösségekben is hasonló a helyzet, a most felnövekvő generációban a beás nyelvet beszélők száma a kritikus szint alá süllyedhet. Ez pedig a 21. század második felében a beás nyelv kihalását eredményezheti.

Nyelvökológia, nyelvterjedés, nyelvzsugorodás és nyelvelhalás

A 20. század talán legfenyegetőbb öröksége és egyben a következő évszázad legnagyobb kihívása az ökológiai válság, ami a jelenlegi földi életformák hosszú távú fennmaradását veszélyezteti. A nyomtatott és az elektronikus sajtó többé-kevésbé nyomon követi az ezzel kapcsolatos legújabb kutatásokat, technikai újításokat, politikai és gazdasági döntéseket. Az érdeklődő nagyközönség aggódva értesül a mostanában kihalt vagy kihalóban levő növény- és állatfajok növekvő számáról, a légkörben, a tengerekben és a talajban felhalmozódó méréganyagokról, a kiirtott esőerdőkről, a globális felmelegedésről és megannyi más baljós jelről. Mindeközben viszonylag keveset hallani az emberiség kultúrákölögi és társadalomökölögi válságáról, amely legalább akkora feladatot ró a társadalomtudományokra, mint a természeti környezet válsága a természettudományokra.

A jelek arra utalnak, hogy a 21. század az emberi nyelvek történetének eddigi leggyászosabb lapjait fogja írni. A most beköszöntő évszázad, a természet tragédiáin túl, az emberi nyelvek nagy válságának százada is lesz. A nyelvészek elkeseredetten értesülnek egymástól egy-egy nyelv kihalásáról vagy veszélyeztetett helyzetéről. A veszélyez-

tett helyzet az esetek többségében valószínűsíti az adott nyelv kihalását. A szimptomák felismerése legtöbbször csak arra a szomorú feladatra hagy időt, hogy az utolsó beszélők elhalálása előtt dokumentáljunk valamit a velük együtt eltávozó nyelvből. Becslések szerint a 21. században a ma beszélt nyelveknek talán több mint 90 százaléka ki fog halni.

A nyelvek terjedésének és a nyelvek zsugorodásának, illetve kihalásának okait nyelven kívüli tényezőkben kell keresnünk. Ezek a tényezők egy kölcsönhatásos rendszert alkotnak. A nyelvterjedésért és nyelvzsugorodásért felelős folyamatok rendszeréről alkotott elképzeléseimet egy hipotetikus modellben összegeztem, amelyet itt csak röviden ismertetek. A nyelvek ökológiai egyensúlyhelyzetének felbomlása a nyelvközösségek közötti hatalmi viszonyrendszer változásaival kezdődik. Ezek a változások lehetnek politikai, katonai, gazdasági, technikai, technológiai és/vagy demográfiai jellegűek. Lényegük, hogy a nyelvközösségek közötti hatalmi viszonyokat megváltoztatják egyes nyelvközösségeknek kedvező, másoknak kedvezőtlen irányban. E viszonyokat rendszerint leképezik a nyelvek közötti presztízskülönbségek: a kedvezőbb hatalmi helyzetű nyelvközösségek nyelve magasabb presztízssű lesz, míg a kedvezőtlenebb hatalmi helyzetű nyelvközösségek nyelve veszít presztízsből. A nyelvközösségek hatalmi pozíciója és a nyelvek presztízse meghatározza a nyelvek használatának mennyiségi és minőségi mutatóit. A magas presztízssű terjedő nyelveket egyre több társadalmi szinten, egyre több és egyre magasabb presztízssű nyelvi funkcióban használunk. A presztízsveszteséget szenvedő nyelvek használati köre eközben beszűkül: bizonyos funkcióikat elvesztik, más funkcióik fosszilizálódnak, vagyis nem változnak együtt a nyelvközösség változó nyelvhasználati igényeivel. A nyelvi funkciók bővülése, illetve zsugorodása erősen befolyásolja egy adott nyelv más nyelvekhez viszonyított társadalmi használhatóságát és hasznosságát. A használhatóságban és a relatív hasznosságban bekövetkező változások a nyelvközösségek tagjait nyelvváltásra készítetik. A nyelvváltás a zsugorodó nyelvek esetében nyelvelhagyást jelent, a terjedő nyelvek esetében nyelvfelvételt. Mindkét folyamat lehet intra- vagy intergenerációs. Intragenerációs nyelvelhagyás során a nyelvet közössége egyetlen generáció élettartama alatt hagyja el: akinek gyermekkorában a zsugorodó nyelv még anyanyelve volt, az idősebb korában már egy másik nyelvet használ az élet minden területén, a nyilvánostól a privát szféráig. Az intergenerációs folyamat fokozatos, legtöbbször három generációt érint: a nagyszülők anyanyelvét az unokák már nem beszélik. A dialektusok terjedését és zsugorodását is hasonló nyelven kívüli tényezők határozzák meg.

Ahhoz, hogy ezen általános modell alapján értelmezni tudjuk a beás nyelv veszélyeztetetté válásának okait és folyamatát, beható ismeretekre van szükségünk a beás nyelvközösség más nyelvközösségekhez fűződő múltbeli és jelenlegi kapcsolatairól. A modern kutatásoknak köszönhetően van némi alapismeretünk a beás nyelvközösség elhelyezkedéséről a mai magyar társadalom szerkezetében, azonban sem a jelenről, sem a múltból nem tudunk még eleget ahhoz, hogy a beás nyelv zsugorodásának folyamatát teljesen megértsük.

A beás nyelvközösség nyelvészeti történetéről

A beás nyelvközösség történelmi múltjáról keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy olyan cigány csoportról van szó, amely hosszabb ideig élt román nyelvterületen, és ott tartózkodása alatt elhagyta indiai eredetű nyelvét. *Fraser* három olyan cigány csoportot említ, akik indiai nyelvüket a románnal váltották fel: az aranyosó beásokat (Boyaş), a bányászokat (Rudari) és a medvetáncolatokat (Ursari). Ezek a csoportok a románnak a nyelvújítás előtti dialektusait vették át és őrizték meg. A dialektológiai és a nyelvtörténeti jelek arra utalnak, hogy a beások által beszélt dialektus Bánát vidéké-

ről származik (*Papp*), ami hagyományosan egy magyar-román-szerbhorvát vegyes etnikumú terület (*Fraser*).

Román nyelvterületen a cigányság legalább ötszáz évig rabszolgasorban élt. A 19. századig a román feudális társadalomban a rabszolgotartás intézménye a társadalmi rendszer bázisát képezte. Beck hangsúlyozza, hogy a romániai cigány rabszolgák társadalmi helyzetét nem etnikai vagy vallási hovatarozásuk, hanem sokkal inkább foglalkozásuk és társadalmi helyzetük határozta meg, társadalmi helyzetüket pedig elsősorban rabszolgaságuk történelmi háttére rajzolta meg. A cigány rabszolgaság kezdete a tatárjárásig vezethető vissza, amikor hadifogolyként kerültek román uraik tulajdonába. A török terjeszkedés idején ugyancsak sok cigány hadifogoly vált rabszolgává. A hadifoglyokból lett rabszolgák a „belső ellenség” bélyegét hordták magukon. Beck párhuzamot von a Balkánon a 19. századig domináló rabszolgotartás és az akkori nyugat-európai, valamint afrikai és amerikai gyakorlat között. Ezt a párhuzamot mindenképpen érdemes továbbgondolni a rabszolgotartás hosszú távú társadalmi következményeinek szempontjából és a volt rabszolgotartó társadalmak demokratizálódásával kapcsolatban eddig felhalmozott külföldi tanulságok levonására.

Az a tény, hogy egyes cigány csoportok romániai történelmük során megtartották, mások viszont elhagyták indiai eredetű nyelvüket, azt sugallja, hogy különböző cigány csoportoknak különböző nyelvészociológiai helyzetük lehetett, és hogy mint nyelvi közösségek eltérő nyelvhasználati rendszerekbe kerülhettek egymással és más nyelvközösségekkel. Jelenleg még keveset tudunk a Romániában rabszolgasorban élt cigánycsoportok nyelvi megoszlásáról, egymás közti és más nyelvközösségekkel való nyelvhasználati szokásairól, kétnyelvűségük történelmi alakulásáról. Nem világos az sem, hogy az indiai eredetű nyelvüket elhagyók Romániába kerülésük előtt homogén nyelvi vagy dialektológiai csoportot alkottak-e, illetve amennyiben nem, mennyire befolyásolta őket nyelvük elhagyásában a közös nyelv vagy a közös dialektus hiánya. Az bizonyos, hogy a cigány rabszolgák a társadalmi (de nem feltétlenül a gazdasági) ranglétra alján helyezkedtek el, és ez nyelvük társadalmi presztízsére előnytelenül hatott. A társadalmi presztízsvesztés megfosztotta őket attól a lehetőségtől, hogy nyelvüket magasabb presztízsű nyelvhasználati színtereken használják (például törvényhozás, oktatás). Ez egyaránt érvényes az indiai eredetű nyelvet beszélő csoportokra és a románul egynyelvűvé vált csoportokra is. Ebből arra következtethetünk, hogy a később Magyarországon letelepedett beás nyelvközösség olyan nyelvhasználati hagyományokkal érkezett új hazájába, amelyek már román nyelvterületen is többnyire a privát szférára és a csoport jellegzetes foglalkozásaira korlátozódtak.

Kevés információnk van arról is, hogy a beások mikor és hogyan kerültek a mai Magyarország területére. *Vekerti* szerint a beások az első világháborút követően költöztek át a Dráva folyó északi partjára. Ennek némileg ellentmondanak adatközlőink családtörténeti beszámolói. Egy 79 éves adatközlőnk elmesélte, hogy mindkét beás szülője Magyarországon született, sőt, szülei elmondásából úgy tudja, hogy már nagyszülei is itt születtek. Adatközlőnk édesanyja 17 éves volt, édesapja 18–20 éves lehetett, mikor adatközlőnk született 1921-ben. Amennyiben a szülők valóban Magyarországon születtek, ez azt jelenti, hogy már az 1900-as években is éltek itt beások, és ha a nagyszülők is Magyarországon születtek, legalább az 1880-as évektől éltek beások a mai Magyarország területén. Egy másik, 81 esztendőes adatközlőnk beás férje 1915-ben született Somogyszélen, és több más idős adatközlőnk is arról számolt be, hogy tudomása szerint szülei és már nagyszülei is itt éltek Magyarországon. *Nagyszokolyai Béla* gyűjteményében egy 1895 körül, Baranya megyében készült fényképen teknővájó (valószínűleg beás) cigányokat látunk. A beás nyelvközösség történelméről jelenleg jóval kevesebbet tudunk, mint amennyi megválaszolatlan kérdésünk van. Jelenlegi helyzetüket nehéz megérteni múltjuk pontosabb ismerete nélkül, ehhez viszont kiterjedt kutatásokra lesz szükség.

Beás: nyelv vagy dialektus?

A beás nyelvközösség történelméhez hasonlóan a beás idióma jelenlegi dialektológiai és nyelvpolitikai helyzete is tisztázatlan. A magyarországi cigánysággal foglalkozó szakirodalom a beásokat legtöbbször „románul beszélő” vagy „román anyanyelvű” cigányokként említi. Ez a meghatározás azt sugallja, hogy a beás idióma a román nyelvnek egy dialektusa. Ennek a besorolásnak a nyelvészeti kategóriák határain túl messzebb mutató szociálpszichológiai hatásai is lehetnek a közösség önképére és külső megítélésére egyaránt. Ezért sürgető feladat ennek a kérdésnek a mérlegelése és a beás idióma nyelvpolitikai státuszának meghatározása.

Nyelvészeti értelemben nehezen határozható meg a dialektus és az autonóm nyelv egyértelmű definíciója, valamint a kettő közötti pontos különbség. Több kísérleti meghatározás is született a dialektusok és a nyelvek nyelvészeti alapú megkülönböztetésére. Az egyik ilyen meghatározás szerint egy nyelv különféle dialektusainak beszélői kölcsönösen megértik egymást, míg az eltérő nyelveket beszélők nem értik egymást. Ezt a csábítóan egyszerű definíciót azonban számos eset megcáfolja, mint például a vallási és politikai alapon szétválasztott, de a kölcsönös megértés szempontjából egyetlen nyelvnek tekinthető urdu és hindi, vagy a német nyelven belüli jelentősen eltérő dialektusok, amelyek beszélői gyakran több nehézséggel küzdenek egymás megértésében, mint a különféle szláv nyelvek beszélői, vagy mint egyes autonóm germán nyelvek beszélői. További probléma ezzel kapcsolatban a kölcsönös megértés minőségi és mennyiségi mutatóinak objektív meghatározása. A dialektusok és a nyelvek közti különbségek egy másik megközelítése szerint egy nyelv különféle dialektusai ugyanazon standard változatnak rendeltetnek alá, míg az autonóm nyelveknek saját autonóm standard változatuk van. Ezt a meghatározást például a norvég nyelv cáfolja meg, amelynek két standard változata ismeretes: a landsmal és a riksmal. A nyelvek és dialektusok fogalmi különválasztására tett sikertelen nyelvészeti kísérletek bemutatását itt nem folytatom. Jelen témánk szempontjából a lényeg az, hogy egy idióma autonóm nyelvi vagy dialektusi státuszát gyakran nyelven kívüli és nem nyelven belüli tényezők határozzák meg. Ilyen nyelven kívüli tényezők lehetnek társadalmi, vallási, politikai, gazdasági és az ezeken alapuló más extralingvális viszonyok, adottságok.

Nyelvtörténeti szempontból talán indokolt lehet a beás idiómát a román nyelv egyik dialektusaként meghatározni. Azonban több érv is amellett szól, hogy a mérlegelésbe más szempontokat is hasznos lesz bevonnunk. Először is a beás nyelvközösség még a román nyelvújítás előtt elszakadt a másik románul beszélő nyelvközösségtől, vagyis a beás idióma sohasem volt alárendelve a modern román standard változatának. Másodszor: a beások már magyarországi letelepedésük előtt is valószínűleg intenzív nyelvi kölcsönhatásban éltek más nyelvközösségekkel (magyar és szerbhorvát), ami sajátos irányban alakította nyelvüket. *Papp* 1600-ra becsüli a beásnak a román eredetű szókincsét, ami valószínűleg a beás szókincs kisebb hányadát jelenti, bár nehéz felbecsülni a teljes beás szókincs nagyságát, hiszen a nyelvközösség jelentős része a nyelvváltás előrehaladott stádiumában van. Harmadszor: a beás nyelvközösség szociálpszichológiai értelemben és identitástudatában igazán soha sem vált a román társadalom integráldótt részévé, vagyis a beások nem tartják magukat románoknak és valószínűleg soha nem is tartották magukat annak. Adataink szerint magukat is és nyelvüket is általában „bájás”-nak nevezik, és saját meghatározásuk szerint beásul (bajsecsi) beszélnek. Negyedszer: a beás leírásának és oktatásának úttörői már dolgoznak a beás önálló, a románétól eltérő írásrendszerének kidolgozásán. Néhány éve beásból nyelvvizsgát (és nem „dialektusvizsgát”) lehet tenni a Rigó utcai Nyelvvizsga Bizottságnál, ami nagyon fontos szerepet játszik a fiatal beások nyelvvelhagyásának megállításában és a nyelv presztízisének növelésében. Ötödször: a beás nyelv megmentéséhez szükség lesz nyelvtervezésre, ezen belül státusztervezésre, kor-

pusztervezésre és a fiatal, közösségi nyelvét elhagyó beás generáció beástanulásának megtervezésére. Ezek a nyelvtervezési munkálatok jóval ígéretesebbnek látszanak, ha egy nyelv tervezésére összpontosítanak, mintha egy dialektus tervezését tűznék ki célul. A nyelvtervezés figyelembe veszi az adott nyelvnek és nyelvközösségének egyedi történetét és egyedi helyzetét. A dialektustervezést inkább úgy lehet elképzelni, hogy a kérdéses dialektust alárendeli egy standard nyelvváltozatnak, ami egyben azt is jelenti, hogy dialektusközösségét is alárendeli a standard nyelvváltozatot beszélők közösségének. Ez a beás esetében azt jelentené, hogy az irodalmi románnak mint standardváltozatnak rendelnék alá a beás tervezését, ami egyben a beás nyelvközösséget is alárendelné a román nyelv irodalmi változatát beszélők közösségének. Ez az alárendeltségi viszony a beás nyelvközösség történelmének jelenlegi szakaszában, meglátásom szerint, semmiképpen sem indokolt. Mindezeket figyelembe véve a magam részéről a beás idióma autonóm nyelvként való meghatározását támogatom. A kérdés eldöntése természetesen más fórumok feladata, a jelen tanulmányban csupán problémafelvetés a célunk. Ebben az írásomban és másutt is a beás idiómát nyelvnek nevezem azzal a fenntartással, hogy ez csak feltételes szóhasználat, mivel a beás státusza még tisztázatlan.

Kutatásunk céljai és módszerei

Kutatásunk alapvető célja az volt, hogy a fent leírt nyelvterjedés/nyelvsugorodás modellben kulcsszerepet játszó tényezőkkel kapcsolatban adatokat gyűjtsünk a beás nyelvközösség tagjaitól. Egyrészt arra kívántunk választ kapni, hogy maguknak a beásoknak mi a véleményük nyelvük és közösségük helyzetéről, másrészt nyelvi és nyelvhasználati adatokat terveztünk gyűjteni. Az adott kutatási kontextus és céljaink szempontjából a legmegfelelőbbnek a kvalitatív kutatási módszereket ítéltük. Etnográfiai interjúkat készítettünk, amiket szituációs játékokkal és képleírásos feladatokkal egészítettünk ki. A beszélgetéseket beás anyanyelvű munkatársam, Orsós János bonyolította le, amennyire a válaszadó nyelvtudása engedte, beás nyelven.

Interjúkérdéseinket úgy állítottuk össze, hogy nyelvi és tartalmi információt egyaránt kapjunk. A kérdések között szerepelnek beszélgetésindító, bemelegítő kérdések, általános beszélgető kérdések és konkrét ismeretekre, illetve személyes véleményekre célzó kérdések. Szakmai tanácsadóink javaslatai és a próbainterjúk tapasztalatai alapján kérdéseinket megpróbáltuk úgy megfogalmazni, hogy a válaszadók személyes véleményének minél nagyobb teret engedjünk, és beszélgetéseink minél közvetlenebbek, természetesebbek lehessenek. Az interjúkérdések listája orientatív jellegű, a válaszadó érdeklődésétől, érzelmi beállítottságától és mondanivalójától függően egyes kérdések esetenként változó hangsúlyt kaptak. A felnőtt válaszadóknál használt interjúkérdéseinket az *1. melléklet*, a gyermek válaszadóknál használt kérdéseinket a *2. melléklet* tartalmazza. Az utóbbi kérdéseket rugalmasan igazítottuk a gyermekek életkorához, személyes érdeklődésükhöz, háttérükhöz, nyelvtudásukhoz. Gyermek válaszadóink egy kislány kivételével magyarul válaszoltak a beásul feltett kérdésekre, amiknek sok esetben már a megértése is gondot jelentett számukra.

A képleírásos feladatok anyagát olyan képekből állítottuk össze, amelyek egy-egy egyszerű történetet vagy humoros élethelyzetet ábrázoltak. Ezzel a feladattal az adatközlő beás (esetleg magyar) nyelvi narratív készségeit és gondolkodásmódját vizsgáltuk. Érdekes jelenség volt, hogy a képek jelentésén gondolkodva, illetve állításainak helyességét ellenőrző viszont-kérdéseiben majdnem minden adatközlőnk magyarra váltott. Végül két szituációs játékot alkalmaztunk. Az elsőt munkatársam arra kérte az adatközlőt, hogy magyarázza el neki, hogyan juthat el a legközelebbi postahivatalig. Ebben a feladatban a nyelvi kölcsönzés egyéni tendenciáit figyeltük meg, például a „villanyrendőr”, a „gyalogátkelő”, az „útkereszteződés”, a „jobbra”, a „balra” és a „végig” szavak esetében.

A második szituációs játékban az adatközlőnek az a feladata, hogy zöldségesnél vásároljon képeken árcédulával együtt ábrázolt zöldségfélékből egy-egy kilogrammot. Az eladó szerepét munkatársam alakítja. A vevő (adatközlőnk) egy 500 forintos bankjeggyel indul a zöldségeshez. Kiszolgálás után az eladó közli, hogy a vevő összesen 187 forintot fizet. A vevő az ötszáz forintos bankjeggyel fizet, az eladó 13 forintot ad neki vissza. Az adatközlőtől várjuk, hogy jelezze, rosszul kapott vissza, számolja ki a visszajáró összeget, és magyarázza el az értetlenkedő eladónak, hogy tévedett. Ez a feladat módszertani szempontból igen sikeresnek bizonyult. Megfigyeltük, hogy a feladat megoldásában részt vett adatközlőink kivétel nélkül előbb vagy utóbb mind magyarul számoltak. Reklamálás közben pedig olyan természetes indulattal beszéltek, amit kísérleti helyzetben általában nehéz szimulálni.

Kutatásunk helyszínéül Komló várost és Mindszentgodisa községet választottam, három okból. Egyrészt tudomásom szerint ezeken a településeken még nem kapott annyi figyelmet a beasság, mint az Ormánság vidékén, annak ellenére, hogy itt is jelentős lélekszámban élnek (*Kertesi és Kézdi* adatai szerint Mindszentgodisán az 1992-es becslés szerint 358 cigány élt, akik értesülésem szerint néhány kivétellel mind beások, Komlón pedig 1925 cigány élt ugyanebben az évben, ezen belül a beások aránya nem világos). Másrészt kíváncsi voltam, hogy egy városi diaszpóra-közösség és egy falusi zártabb közösség nyelvelhagyási, illetve nyelvmegőrzési tendenciái mennyiben térnek el. Harmadrészt saját és munkatársam személyes kapcsolatai ezeken a településeken könnyítették meg leginkább munkánkat.

Adatközlőink kiválasztásánál csupán két szempont vezérelt minket. Az első egy adott közösséghez való tartozás volt: Komlón a volt Kossuth-telep régi lakóit és gyermekeiket, unokáikat kerestük meg. Mindszentgodisán pedig az úgynevezett „cigánytelepen” élőket, akik a valamikori Hosszúmezőnek nevezett táborhelyükről költöztek be a faluba többnyire az 1960-as években. A második szempont a válaszadó életkorát vette figyelembe. Eredeti elképzelésünk az volt, hogy mindkét településen egyenlő arányban kérdezzük meg időseket, középkorúakat és gyermekeket, lehetőleg kiegyensúlyozott férfi-nő eloszlásban. Végül különféle előre nem látható okokból nem sikerült mérnöki pontosságú arányeloszlást elérnünk, hiszen mindenkinek egyaránt örültünk, aki szívesen részt vett kutatásunkban. Az előre tervezett 60 interjú helyett már 71 átírára alkalmas interjút sikerült készítenünk, ami közel 100 óranyi dokumentált élőbeszédet jelent. Huszonhat interjút ötven évnél idősebb adatközlőkkel készítettünk (ők már mind nagyszülők), huszonkilencet középkorú adatközlőkkel (21 és 48 éves kor között) és tizenhatot gyerekekkel (5 és 17 éves kor között). A gyermekek közül szerettünk volna sokkal többet megkérdezni, de alig találtunk olyan fiatalokat, akik legalább értették a beásul feltett kérdéseket, ha válaszolni már csak magyarul tudtak is.

Alapelvünk volt, hogy az adatközlők kiválasztásánál más szempontot, például iskolai végzettséget, nem vettünk figyelembe: mindenkire egyformán kíváncsiak voltunk, aki a kutatásunk céljával választott két közösség tagja. Ennek ellenére néhány jelentkezővel nem sikerült interjút készítenünk, amiért ezúton is szíves elnézésüket kérjük. Nem volt célunk tehát a jó mesemondók válogatása, mindenki meséjére egyaránt számítottunk. Nem volt célunk bizonyos véleményű, beállítottságú vagy háttérű adatközlők válogatása, mindenki meglátásaira, mondanivalójára és főleg nyelvhasználatára egyaránt kíváncsiak voltunk. Ennek a kutatási stratégiának egyik előnye, hogy igen színes palettáról kapunk képet, ugyanakkor hátránya, hogy ez a széles spektrumú kép elszórt mozaikdarabkákból áll, amely alapján nagy merészséggel sem lehet bármiféle általánosítást levonni az összbeásságra vonatkozóan. Adatainkat tehát kizárólag konkrét adatközlőinkre vonatkoztathatjuk. Ennek ellenére reméljük, hogy kutatásunk eredményei valamelyest hozzájárulnak egy olyan közösség megismeréséhez, amelyről tragikusan keveset tud a kívülről állók többsége.

E rövid tanulmány keretei csak arra adnak lehetőséget, hogy felvillantsak interjúinkból néhány fontosabb témát, a témához kapcsolódó kérdéseinkre adott egy-egy érdekesebb választ, és hogy az alábbi mozaikszerű szövegmutatványokhoz fűzzek néhány összefoglaló kommentárt.

Az alábbiakban közölt beás nyelvű szövegek átírása igen nagy kihívást jelentett számunkra. A beás nyelv még nem véglegesen kodifikált, leírásának többféle változata is létezik, melyek közti különbségek valószínűleg dialektikus változatokat is rögzítenek. Az átírási munkálatokhoz kiindulási pontot nyújtott *Orsós Anna* nyelvkönyve, *Varga Ilona* szótára, és nagy segítséget jelentett a Gandhi Gimnázium egy beásból felsőfokú nyelvvizsgát tett tanulójának, *Orsós Anikónak* a közreműködése. Azonban mégsem mindenben követtük az ő elképzeléseiket. Átírásaink, kutatási céljaink természeténél fogva, nem preskriptív, hanem deskriptív jellegűek: elsősorban arra törekedtünk, hogy a leírt forma minél hűbben adja vissza a beszélt formát. Így például a szövegeken gyakori, Orsósnál és Vargánál „é” betűvel jelzett hangot mi „i”-vel írtuk, mivel alanyaink ezeket mind „i”-nek ejtették. Amikor rákérdeztünk e hangokra, úgy nyilatkoztak, hogy nem érzékelnek semmilyen különbséget a magyar „i” hang vagy más beás „i” hangok és ezek között a hangok között (például a „prisepi” szóban). Sokat tanakodtunk az „á dá sé” (= miért?) kifejezés átírásán is: megkérdeztünk írástudó adatközlőink közül legtöbben ezt a kifejezést egy szónak érezték, ezért mi ejtettük és anyanyelvi intuíciónkat követve „ádisé”-nek írtuk. Átírásaink jelenlegi formájukban nem véglegesek, örömmel fogadunk minden tanácsot és segítséget e terjedelmes hanganyag írásos rögzítéséhez.

Szövegmutatványok

Első szövegmutatványunk egy fiatal adatközlőnk beszámolója arról, hogy miképpen látja a beás nyelv várható sorsát és a fiatalok nyelvelhagyásának okait. Érdemes kiemelni véleményéből a motiváció és az attitűd fontosságával kapcsolatban megfogalmazott gondolatokat. Adatközlőnk, legtöbb fiatal adatközlőnkhez hasonlóan, a vele készített interjúban a beásul feltett kérdésekre többnyire magyarul válaszol. A beásul elhangzott szövegrészek magyar fordítása a szövegbe ágyazott szögletes zárójelek között található.

(1) 25 éves férfi Mindszentgodisárról

– Sé gíngyés, p’ ásztá ljimbá, o száfítja sinyivá dá sinzäs dá áj? [Mit gondolsz, ötven év múlva beszél majd valaki ezen a nyelven (beásul)?]

– Hát reméljük, hogy tudni fogják, hogyha így folytatjuk, hogyha így beszél mindenki, ahogy most én beszélek most magyarul, akkor akkor biztos, hogy ki fog halni ez a nyelv. (...) Hát nekünk kéne ezt tanítani a családunknak, az eljövendő gyerekeknek és a most felnövekedőknek.

– Ádisé n’ ínvéc? [Miért nem tanuljátok / tanítjátok?]

– Hát ő... azért, mert most nincs családom, majd ha lesz, biztosan tanítani fogom őket, én nem fogom elhanyagolni ezt a nyelvet, és ő... és ígyekezni fogok minél többet beszélni... evvel a nyelvvel és nem csak érteni, hanem hanem ki is mondani.

– Dá hungyi vi scsiji? Áj zisi ki vi áve kupij vi ínvácáá ku jé p’ ásztá ljimbá. Si dá tu nu scsi, átunse dá hungy or scsiji? [Honnan fogod tudni? Azt mondtad, ha lennének gyerekeid, megtanítanád nekik ezt a nyelvet. De te sem tudod, akkor ők honnan fogják tudni?]

– Értek én mindent, amit mondasz, és ő... akarat kell ahhoz, hogy valaki beszélje ezt a nyelvet. Mint minden nyelvnl. Szerintem akarat kell hozzá. Akarat kérdése az, hogy én akarok beszélni, vagy nem akarok ezzel... tehát nem akarok ezzel a nyelvvel beszélni. Nekem az a véleményem, hogy amikor én akarok, akkor beszélni is fogok tudni.

– Tu gíngyés ká csár akarat kell ahhoz, hogy egy nyelvet elsajátítsak? [Úgy gondolod, hogy csak akarat kell...]

– Hát az ismeret is szükséges, persze. Ismeret úgy megvan, hogy értem, hogy mit mondasz. Meg értem azt, ő... hogy hogyan kell ragozni, és értem azt, hogy mit hogyan kell kifejezni. Az az akarat kell hozzá, hogy én is beszéljem. Ne legyen ilyen szégyen bennem, vagy ne legyen az, hogy... hogy ő... nem tudom helyesen kimondani a szavát, a szavakat, akkor ő... akkor ilyen kisebbségi érzése van az embernek. És a... igazából ezért nem beszélük.

- Ákászá, já voj, kum szfätescsi? [Otthon, nálatok, hogyan beszéltek?]
- Bäjseescsi, ungurescsi, ahogy jön. [Beásul, magyarul, ahogy jön.]
- Tu ádisé nu scsij rendesen hã szfätész, csiszt hã szfätész pã ljimbã ászta? [Te miért nem tudsz rendesen, tisztán beszélni ezen a nyelven?]
- Ö... n... Az az igazság, hogy nem gondolkoztam rajta, hogy miért nem beszélem én ezt a nyelvet, mert... mert ö... valahogy így nőttünk fel, hogy ö... hogy inkább magyarul... otthon is inkább magyarul beszéltek, és a szüleim is inkább elhagyták a cigány tanításokat, a cigányul való beszélgetéseket. Persze vannak azér... olyan olyan beszélgetések, amik amik cigányul zajlanak le, de... de így ez nagyon kevés már. Egyre kisebb... egyre kisebb... és a most születő családokban, a most alakuló családokban ez még kisebb... arány. Mert azok a gyerekek már így nőttek fel és azok is ezt akarják tovább adni. De most, most hogy találkoztam veletek, és ö... ez komoly, hogy ö... hogy szeretném én is ápolni ezt a nyelvet.
- Áj vãzutã pã ljimbãszta hungyivã, ñn kényvi, vagy áj ahuzít k' ñnvãcã sinyi o p'ásztã? [Láttad már ezt a nyelvet könyvben, vagy hallottad-e, hogy valaki tanítja?]
- Ám ahuzít... O fãtã umblã ñn iskolã ñn Pisu... [Hallottam... Egy lány Pécssett jár iskolába...] Mást nem hallottam erről. Az a baj, hogy ö... hogy ö... nem igazán hallottam erről. Ez a nyelv, ez valahogy úgy el van nyomva, hallottam már ilyet, hogy horvátul, meg szlovákul, meg mindenféle más nyelven, amik itt Magyarországon vannak, hogy ö... hogy lehet tanulni meg van rá igény, de nem azt mondom, hogy igény, bocsnát, hanem van rá lehetőség arra, hogy ilyen nyelvet tanuljanak, de ilyet [beást] még nem...

Második szövegmutatványunkban egy fiatal férfi nyilatkozik beásul az általa hasznosnak vélt nyelvekről. Adatközlőnk beás nyelvhasználata bizonytalan. Más fiatal interjúalanyainkhoz hasonlóan ő is a manapság magas presztízű nyugati nyelveket részesíti előnyben. A szövegmutatvány beás változata a bal oldalon, magyar fordítása a jobb oldalon található.

(2) 30 éves férfi Komlóról

– Kãrdi áje ljimbã kã máj bény ár fiji hã scsi? – Nyãnc vagy... ö... angol. – Sã kind áj áve kupij, pã séfél ljimbã áj ñnvãcãt? – Angol vagy németül. – P' ñntru sé? – Vilãgnyelv. Pãscsi tot áj szpnye... . – Sé gïngyés, jo kupijic, vagy cij, hasznos áj fi ljimbãszta hã scsiji? – Hasznos ár fi kã áku má a számítógép ugye p'ásztã alapszik. Meg minden. (...) – Bãjás, áj zis kã n'áj ñnvãcão. – Nu kã bãjás á ro ismert.	– Melyik nyelvet lenne legjobb ismerni? – A németet vagy az angolt. – Ha lenne gyereked, milyen nyelven taníttatnád? – Angol vagy németül. – Miért? – Vilãgnyelv. Majdnem mindenhol beszélnek. – Mit gondolsz, a gyerekeidnek, vagy neked, hasznos ezeket a nyelveket ismerni? – Hasznos lenne, mert most már a számítógép ugye ezen alapszik. Meg minden. (...) – Azt mondtad [a beszélgetés korábbi részében], hogy a beást nem tanítanád neki. – Nem, mert a beás (nem annyira ?) ismert.

Harmadik szövegmutatványunk egy családapa beszámolója gyermekeinek beás nyelvtudásáról és a beás nyelvhez való viszonyulásáról. Az apa fájdalommal mondja el, hogy gyermekei szégyellik a beás nyelvet. A beszámolóban a zárt nyelvközösségekre jellemző egyik fontos motivációtípus is felbukkan, a „titkos nyelv” varázsa, a közösséghez tartozás biztonsága és ennek nyelvi kifejezése: a magyarok nem értik a beás szót, tanuljuk hát meg, hogy ne értsenek minket, amikor magunk között vagyunk. A nyilatkozatból azonban az is kiderül, hogy a gyermekeknek a beás nyelvvel kapcsolatos szégyenérzete végül erősebbnek bizonyult, mint a „titkos” közösségi nyelv lélektani értéke. A többségi közösség negatív értékítélete fontosabbá vált számukra, mint a beás közösséghez tartozástól remélt előnyök, ami végül a nyelv elhagyásához vezetett.

(3) 50 éves férfi Komlóról

– J-ñvéc pã kupijic bãjseescsi? – J-ñvãc, Jãnãs-mnyo, numã jég dáfelã-sz kã ñn iskolã kind ász átunse pã ljimbãhãszta teljesen o mujtã. Nu szfätescsi. Prisepi-j bãjseescsi, prisepi, numã áhá kã no szfätescsi... No szfätescsi-j ljimbã-	– Tanítod a gyerekeidet beásul? – Tanítom, Jánosom, csak ezek már olyanok, hogy amikor iskolában vannak, akkor ezen a nyelven teljesen elfelejtettek. Nem beszélnek. Értenek beásul, értenek, csak nem beszélnek. Nem beszélnek ezen a

hásztá. Sî dá háasztá... Eleinte kind... ása... kind
ászrá máj mis, kind ászrá, kn... b... bájsecsi szfá-
tény ku jéj. D' áku ká áku má or vizgit ku isluká-
hásztá, sigogyi, teljesen majdnem úgy van ká o
mujtá. Na.

– Dá ákászá kum szfátéc?

– Sî bájsecsi, sî unguerescsi szfátény. Dá máj mulcsi
vorbî bájsecsi szfátény. Máj mulcsi vorbî. K'ájrá
ásztá ká kupijihéscse ... ása kind or ínvácát v... v...
ljimbáhásztá sz-o szfátászka, kum ká s' ása zîsi un-
guosztá k... kind ása doj-trij bájás kind sz-ápuká
uná sî szfátécsi bájsecsi átuns má zîsi kí... pá jéj
ákárescsi. Kî jéj nu prisepé ljimbáhásztá... Na.

– Dá kupijic csiszt szfátécsi bájsecsi? Ro bényi
scsiji vagy csiszt...

– Scsi szá szfátászka-j bájsecsi dá máj mult ungu-
rescsi szfátécsi, Jánás.

– P'intru sé?

– Prisepé ji...

– Prisepé dá nu scsiji ínnápoj há szfátászka.

– Úgy van! Nu scsiji szá szpunyi ínnápoj vorbá s-
íntribát dá jéj. Nu scsiji. Na.

– Sî áré dágind h' ínceci dälá voj, vagy dá ált hun-
gyivá? Bájsecsi?

– D'áfelá dá bájás ljimbá? Májkáme! Májkáme! O-
szfátécsi jéj, ínvácá jéj, o-nvácá má háasztá ká hun-
gyi áve dágind sz' íncecá ín háasztá iskolásztá nu ji
szlubagyî.

– S' ádisé nu jé-nvácác ákászá ása?

– Hát, Jánás, kindá ása szfátény ku jéj bájsecsi, átun
o- prisepi, numá ín iskolá kind ász átunse má kum
cász szpu jî rusinyi, jî rusinyi szá szfátászka ljim-
básztá.

Negyedik szövegmutatványban egy nagymama fejt ki véleményét a beás nyelv
jövőjével kapcsolatban.

(4) 64 éves nő Mindszentgodisáról

– Toc [kupij] scsiji bájsecsi, vagy scsi sinyivá dîn-
tri jéj bájsecsi?

– Dá prisiput prisépi, dá nu scsiji vissza... szá zik...
visszafelelni. Scsi ká escse má nu-sz ká noj, kum ny-
ám nivilit, ká nu scsije bás unguerescsi átunse akkorá-
ba... áku... prisepi-ji, sî scsi dáje valamennyit dá
nem... nu mult (...)

– Sé gíngyés, p' áasztá ljimbá, o szfátija sinyivá sinzäs
dá áj?

– Hát nem hiszem.

– P' intru sé?

– Mer... án dá án máj bény szfátécsi unguerescsi dá-
kit bájsecsi. És ez... áasztá rímíny áfár. Lá escse má
főleg rímíny áfár. Escse má nu szfátécsi bájsecsi.

nyelven. És ezen... Eleinte, amikor... olyan... ami-
kor kisebbek voltak... beásul beszélünk hozzájuk.
Most már, hogy elvégezték ezt az iskolát, minden,
teljesen majdnem úgy van, hogy elfelejtették. Na.

– Otthon hogyan beszéltek?

– Beásul is, magyarul is beszélünk. De többet be-
szélünk beásul. Többet. Volt, hogy ezek a gyere-
kek... olyan, hogy tanulni fognak ezen a nyelven,
mert úgyis azt mondja az a magyar... mikor két-há-
rom cigány összefog és beásul beszél, akkor már azt
mondják... szidják őket. Hogy ők nem értenek ezen
a nyelven... Na.

– És a gyerekeid tisztán beszélnek beásul? Nagyon
jól tudnak, vagy tisztán...

– Tudnak beásul beszélni, de többet beszélnek ma-
gyarul, János.

– Miért?

– Megértik ök...

– Megértik, de nem tudnak visszafelelni.

– Úgy van! Nem tudnak visszafelelni a beszédre,
amit kérdezzük tőlük. Nem tudnak. Na.

– Szeretnéd, ha töletek tanulnának, vagy valahol
máshol? Beásul?

– Ezt a beás nyelvet? Szüzanyám! Szüzanyám! Be-
szélnek ök, tanulnak ök, tanulják ezt, ahol szeretné-
nek tanulni, ebben az iskolában nem szabad nekik.

– Miért nem tanítjátok őket otthon?

– Hát, János, amikor így beásul beszélünk hozzájuk,
akkor megértik, de amikor az iskolában vannak,
hogy mondjam neked, szegyllenek, szegyllenek
ezen a nyelven beszélni.

Következő három szövegmutatványunkat a származástudat témaköréből válogattam.
A szocialista időszak asszimilációs kisebbségpolitikája és oktatáspolitikája is felelős
azért, hogy a cigány kisebbség, csakúgy, mint a többségi társadalom, keveset tud a ci-
gányság történetéről és nyelveiről. Az ismeretek hiánya gyakran vezet bizonyos társadal-
mi, gazdasági és kulturális jelenségek téves értelmezéséhez és megalapozatlan ok-okoza-
ti kapcsolatok feltételezéséhez. Az a tény, hogy a beások keveset tudnak saját történel-

mükről, egyik magyarázata lehet annak, hogy önmagukról alkotott képük többnyire negatív, és általában a többségi társadalom kedvezőtlen véleményét visszhangozza. Ötödik, hatodik és hetedik szövegmutatványunk azt példázza, hogy adatközlőink többnyire informális forrásokból vagy a médiából szereztek némi felszínes információt a beások és a beás nyelv történetével kapcsolatban, amelyet gyakran tévesen értelmeznek. Problémát jelent az is, hogy a „bájás” szó jelentése tisztázatlan. Adatközlőink ezen vagy a beás cigányokat értik, vagy a cigányokat általában. A beás nyelvben a cigányságra mint általános fogalmi kategóriára nincs megfelelő. Ahogy azt nyolcadik szemelvényünkben látni fogjuk, adatközlőink többnyire magyarra váltanak, amikor a cigányságon belüli különböző csoportokról beszélnek.

(5) 64 éves nő Mindszentgodisáról

– S-áj áhuzít, dā hungy’ or vinyit toc bájási?
 – Jo no scsu dīn ... dā hungyi mi származink... Dā hungyi-sz nyegri darā, nu? Á tot d’ ákulo, nu dīn Magyarország, pā dā párcsi, hungyi-sz ... hm... hālā véz... Indiánye... (...) Nu misz rumīn, ánume. Mā kā prīsepe sā áhéje szfātescsi... dauā, doj-tri vorbi ise ku totu dāje.

– Mit hallottál, honnan jött az összes beás?
 – Nem tudom, honnan... honnan származunk... Talán, ahol feketék, nem? Onnan mindenhol, nem Magyarországról, onnan, ahol... hm... nos... Indiából... (...) Biztosan nem vagyunk románok. De megértjük, amit azok mondanak... kettő, két-három szót mindenből.

(6) 40 éves nő Mindszentgodisáról

– Noj, séfel ljimbá szfātény?
 – Hát majn’ hasonlít a rumíny. Hát majnem s’ áhéje ásá szfātescsi ká noj. Kīnd áhu dīn tévé néha ká szfātescsi rumíny, hát rā ro mult, há majnem tisztára prīsep... sé zīsi. S’ áhéje ásá szfātescsi ká noj.
 – P’ íntru sé?
 – Hát én nem tudom, dā van olyan egy-két szó, amit ők másképp zīsi dākit noj.
 – Áku noj ány vinyit, áj zīs tu, ány vinyit dīn India ország...
 – Igen. Hát azokból származunk.
 – A románok is onnan jöttek?
 – Hát gondolom, hogy azok is...
 – És ha most visszamennél Indiába, megértenéd, hogy ott mit mondanak? Sé gīngyēs, ár prīsepi p’ ászta ljimbá?
 – Pā sé noj o-szfātény? Jo nu scsu, biztos k’ ár prīsepi. Kā s’ áhéje ugyanúgy ká noj ász.
 – Sé gīngyēs, ín Rományi, toc bájás ász?
 – Nu. Sī ungur jescsi dīntr-jé.
 – Jé séfel ljimbá szfātescsi?
 – Ungurescsi.

– Mi milyen nyelvet beszélünk?
 – Hát majn’ hasonlít a románhoz. Hát majnem azok is úgy beszélnek, mint mi. Amikor hallok a tévében néha, hogy románul beszélnek, hát nagyon sokat, há majnem tisztára megértem... amit mondanak. Azok is úgy beszélnek, mint mi.
 – Miért?
 – Hát én nem tudom, de van olyan egy-két szó, amit ők másképp mondanak, mint mi.
 – Azt mondtad, hogy Indiából jöttünk...
 – Igen. Hát azokból származunk.
 – A románok is onnan jöttek?
 – Hát gondolom, hogy azok is...
 – És ha most visszamennél Indiába, megértenéd, hogy ott mit mondanak? Mit gondolsz, megértenéd azt a nyelvet?
 – Amin mi beszélünk? Nem tudom, biztos, hogy megérteném. Ők is ugyanolyanok, mint mi.
 – Mit gondolsz, Romániában mindenki beás?
 – Nem. Magyarok is vannak köztük.
 – Milyen nyelven beszélnek?
 – Magyarul.

(7) 62 éves férfi Komlóról

– Scsi kīndā o vinyit népusztá áise? Bájásu Magyarországra?
 – Hát ... körülbelül... N-ám dāgīnd hā szā misunyész káku... pátruzás dā áj ká... pátruzás dā áj.
 – Negyven éve? Dā hungy o vinyit?
 – Dīn Rományije. Dā mulc zīsi ká dīn hālā ány vinyit... dīn kum áj zīsi...i... kum je csāmā... dā lá India. India. Dā nu dā Indiā ká nu szfātény Indián, csár bájasescsi sī rumínyescsi.

– Tudod, hogy mikor jött ez a nép ide? A beások Magyarországra?
 – Hát ... körülbelül... Most nem akarok neked hazudni... negyven éve, hogy... negyven éve.
 – Negyven éve? Honnét jöttek?
 – Romániából. De sokan mondják, hogy onnan jöttünk... hogy is mondják... i... hogy is hívják ... Indiából. India. De nem Indiából, mert nem beszélünk indiánul, csak beásul és románul.

(8) 56 éves férfi Mindszentgodisáról

Na véz [látod]? Itt van az akadály. A cigány. Ez a baj. Egy kalap alatt vagyunk. Pedig én ezt beszélem [beást]. Egy közsőrüs cigány másképp beszél, mind én. Egy kolompár cigány másképp beszél, mind a közsőrüs cigány,

meg én. Szóal ahány fajta... A vend cigányok, ezek a... Aki meg tudja magyarul... ö... egész más a helyzet. De hát akkó már nem vóna szabad, hogy a Balogh is az a cigány, mind az Ignác. Nem igaz! Ennem igaz. Ez ő ez véletlen sem igaz. Mer lop a cigány! Nem mindegy, hogy a kolompár cigány lop, vagy a köszörüs cigány lop, vagy az oláh cigány lop, a teknővájós cigány lop, vagy mellyik lop. Hát azér, meg köll nevezni, hogy a kolompár cigány nagyon lop, az oláh cigány rendes, nem lop. Ki kell emeni az illet. Ki kellene! De hát én akár hol leszek, az egyik cigány lopott abba a faluba, belépek abba a faluba, má nem vesznek rendes szem alá, mer loptak ezek a cigányok, loptak. Nem az a cigány lopott, azek a cigányok loptak... ahol én nem is tudok semmiről.

– [G.Sz.] Hogyan magyarul el a magyaroknak, hogy milyen fajta cigányok vannak, milyen különbség van a különböző cigánycsoportok között? Mit, mit mondana erről?

– Hát úgy, hogy vannak ö... ahogy montam is ö... ahányféle cigány, annyiféle nyelv. Mind más-más nyelvet használ. Én nem értem meg a köszörüst, nem értem meg a kolompárt ö... ha nem tanulom meg, én csak az én nyelvemet értem, de hát az én cigányaimat. Azokat értem meg. Akik azt a nyelvet beszélik, amit én. Ha én egy köszörüs cigánnyal beszélek cigány nyelven, mondhat nekem akármit, én nem tudok válaszolni rá, ahogy montam, ha csak nem tanulom meg azt a nyelvet. Amennyire... Mer meg lehet tanúni perfektűt azt a nyelvet is, ha arra... valaki törekszik rá. Akár az enyimét is...

Kilencedik, tizedik és tizenegyedik szövegmutatványunkban olyan válaszokat közlünk, amelyeket felnőtt adatközlőink a Miből látszik, hogy valaki „bájás”? kérdésünkre adtak. A kérdést eredetileg magyarul fogalmaztunk meg, inkább azt szerettük volna kérdezni, hogy miből állapítja meg, de beás nyelvre ezt nem tudtuk lefordítani. Ennek ellenére adatközlőink sejtették, hogy nem csak külső jegyekre vagyunk kíváncsiak. A válaszokban legtöbbször negatív ítéletek hangoztak el.

(9) 68 éves férfi Komlóról

– Sé gíngyés, dā hun szá vegyi... áje... ká sinyivá bájás aj?

– Kum szá vegyi? Hát, ásá szá vegyi ká... hát például sí mérszují, mit tudom én kum merzsi sí-j négru, urít aj, nem jól viselkedik, má az elárulja ká nu-j ungr... ká bájás aj.

– Dá máj? Pā sé szá vegyi ká sinyivá aj bájás?

– Ká-j négru sí nu ásá viselkedik ahogy köll, szá szfagyescsi, szá bácsi pā drik. Nápu má erről lehet venni példát ká-j bájás. Nu-j ungr, ká unguru nu fási áhaje sé fási bájásu. Ká pā ungr ritka eset az, hogy... bácsi pā drik, ká bájásu. Numá lá bájás aj ászta kár szá bácsi ká be, sí nu scsiji sé fási, cirkusul, merzsi áká, sí ákászá szá bácsi, úghogy ... ez van.

(10) 64 éves férfi Mindszentgodisáról

– Dā hun szá vegyi ká sinyivá bájás aj?

– Szárák aj. Szárák i szá vegyi nu-sá calji áfel-j sí ... szá vegyi ve ká bájás. Szárák. Nu ká unguru... gázdák... Bájásu uvig foszt száráku sí fíj. (...) Nu scsu sí... Lukrá, lukrá sí tot n' ári.

(11) 62 éves férfi Mindszentgodisáról

– Dā hun szá vegyi ká sinyivá bájás aj?

– D' ákulo szá vegyi ká nu szá scsij viselkedik ká kum trábá, sí magába jél szingur szárátá ká-j bájás ká le le, hogy hogy, kum szá zisi, unu punyi p' o szutá zszos. Szá vegyi k' áje ká nu szá gátá 'sá kum trábá. Nu szá, nu szá, nu szá viselkedescsi kum tríba, akár ín társaság szá mergá, akár ín fugádó szá mergá, vagy ín áfel lok ahol szórakozni kell, nu-sz scsiji nem nu scsiji az illetményt há szá viselkedászák kum

– Mit gondolsz, miből látszik, hogy valaki cigány?

– Miből látszik? Hát abból látszik, hogy... hát például a járásából is, mit tudom én, hogy megy és fekete, csúnya, nem jól viselkedik, má az elárulja, hogy nem magyar... hogy cigány.

– És még? Miből látszik, hogy valaki cigány?

– Hogy fekete és nem úgy viselkedik, ahogy köll, verekcszik, verekszik az úton. Azután má erről lehet venni példát, hogy cigány. Nem magyar, mert a magyarok nem csinálják azt, amit a cigányok. A magyarnál ritka eset, hogy... verekszik az úton, mint a cigány. Csak a cigánynál van, aki verekszik, iszik, és nem tudja, mit csinál, cirkusul, hazamegy, otthon is verekszik, úghogy... ez van.

– Miből látszik, hogy valaki cigány?

– Szegény. Látszik, hogy szegény, nincsenek olyan ruhái és... látszik, hogy cigány. Nem mint a magyar... gazdag... A cigányok mindig szegények voltak, és azok is lesznek. (...) Nem tudom... Dolgozik, dolgozik és nincs neki.

– Miből látszik, hogy valaki cigány?

– Onnan látszik, hogy nem tud úgy viselkedni, ahogy kell, ez már önmagában is megmutatja, hogy valaki cigány, hogy hogy, hogy is mondják, egy letesz százat. Látszik, hogy nem úgy öltözik, ahogy kell. Nem úgy viselkedik, ahogy kell, akár, ha társaságba megy, akár, ha kocsmába megy, vagy olyan helyre, ahol szórakozni kell, nem tudja az illetményt, hogy hogyan viselkedjen, ahogy kell. Szegény és nem tud

trábá. Dáje szá szárák áj má sí nu szá scsij ásá gátá. Nu szá scsij csisztíljét. (...) Nu vegyi ápa ku száptá-mányi dánu szá szkáldá, vagy nu szá punyi ín rend kum tráb

úgy öltözködni. Nem tud tisztálkodni.(...) Nem lát vizet hetekig, nem fürdik, vagy nem teszi rendbe magát, ahogy kell.

Tizenkettedik szövegmutatványunkban egy édesanya számol be gyermekei otthoni nyelvhasználati szokásairól.

(12) 40 éves nő Mindszentgodisáról

– Á téj kupij scsij bájsecsci?
– O cārā. Kā leg... legtöbbször fele cigányú zísi, bájsecsci, fele magyarú. Dá kîn zík sévá... átun nu scsiji szá zík-j, átun zísi, “Mámā, séj zís?” Átuns trábu szá szpuj báj... i... unguerescsi s’ ám zís.

– A gyerekeid tudnak beásul?
– Egy kicsit. Leg... legtöbbször fele cigányú mondják, beásul, fele magyarul. Amikor mondok valamit... akkor nem tudják, mit mondok, akkor azt mondják, “Anyu, mit mondasz?” Akkor el kell mondanı beá... magyarul, hogy mit mondok.

Utolsó két szövegmutatványunkban két gyermek adatközlőnkkel készült interjúinkból mutatunk be részleteket. A 13 éves kislány magyarul válaszolt a beásul feltett kérdésekre, amiknek egy részét nem értette. A 15 éves kislány megpróbált beásul válaszolni, de sok nyelvi hibát ejtett.

(13) 13 éves lány Mindszentgodisáról

– Dā kic áj jécsc? [Hány éves vagy?]
– Tizenhárom.
– Áis sáz hungyivá? [Itt laksz valahol?]
– Ö... Mindszentgodisa, Béke utca (XX).
– Ku tátātu sí ku mumátá sáz? [Anyukáddal és apukáddal laksz?]
– Igen... Apuvál lakok, nem? A szüleimmel lakok...
– S’ áise áj nászcut? [És itt születél?]
– ...
– Mumátá sí tátātu bájás áj? [Anyukád és apukád beások?]
– Igen.
– Ín mozi áj foszt má? [Moziban voltál már?]
– Nem.
– N’áj foszt soha ín mozi? [Soha nem voltál moziban?]
– Mm.
– Dá a Balatonon?
– Ott igen.
– Ku siny áj foszt? [Kivel voltál?]
– Hát... ö... rokonokkal... voltam. De most majd megin megyek... Balatonra.
– Ku siny? [Kivel?]
– Ö... tanárokkal.

– Kínd viny ákászā dín iskolā, sé fás? [Amikor hazajössz az iskolából, mit csinálsz?]
– Játszok.
– Sí pá hungyi? [És hol?]
– Hát... kint... Labdázok, ... ugrókötelezek, ... utána bemegek tévézni.
– Pors ávéc? Gájjin? [Disznóitok vannak? Tyúkok?]
– ... Nincs.
– Ác ávut? [Volt?]
– ...
– Gyiminácā, kínd szá szkal szusz, sé fás? [Reggel, amikor felkelsz, mit csinálsz?]
– Megfésülködök, megmosakodok, a... ö... reggelizek, ... fölöltözök... s megyek iskolába.
– Kic frác áj? [Hány testvéred van?]
– Kettő testvérem van.
– Kupij, fecsi? [Fiúk, lányok?]
– Nincs... Ööö...
– Scsi dā kic áj áj? [Tudod, hány évesek?]
– ...
– Séfel calji áj? [Milyen ruháid vannak?]
– ...

(14) 15 éves lány Mindszentgodisáról

– S’áj minkát ásztáz?
– Zámā... akkor kárnyi ku kárboj.
– Séfel calji ász pá csiny?
– Ö... saris... m... trigár, triger, ... m... cipijis ...
– Ín iskolā umblj?
– Igen, ö...
– Igen?
– Igen... Ja. [Németül mondja.] [apa súg: „Dá.”]
– Dá. [nevet]
– Séfel áltā ljimbā szfātes? Bájsecsci, unguerescsi, dá máj?

– Mit ettél ma?
– Levest... akkor húst krumplival.
– Milyen ruha van rajtad?
– Ö... nadrágok... m... (trikó?)... m... cipők...
– Iskolába jársz?
– Igen, ö...
– Igen?
– Igen... Ja. [Németül mondja.] [apa súg: „Dá.”= igen]
– Dá. [nevet]
– Milyen más nyelvet beszélsz? Beás, magyar, és még?

- ...
(...)
– Sé fás gyiminácá, kind szá szkal szusz?
– Szpálá ubrádur, csáptaná pār, ápá... lontru... vi-
szek, akkor... merzsi boltá... pitá, lápcsi...
– Siny merzsi?
– Én... Akkor... Kászá merzsi... hm...
– Sinyi merzsi ákászá?
– Jo, jo merzsi ... kászá... Zámá mînk...
– Kum csé csámá?
– Nem értettem.
(...)
– Sé alá sé máj bényi plázs dá mînkári?
– Zámá, kårboj ku kårnyi... hm... süteményu...
– Kum tråb há fás?
– Hm... Ápá... forralok ... kårboj hámozescsi... ín
lábusá bágá ... hm... lábúsá båg kårnyi ... õ...
frizsi...
– Sinyi frizsi?
– Jo frizsi kårnyi... ín lábúsá ... ugátá...
– S-áj dågînd há fîj kind vi fîj mári? Ín séfel iskolá vij
umblát?
– ... Hát ilyen... hát... tovább akarok tanulni, ... és
...
– Mi szeretnél lenni?
– Fodriszicá.
– P’ întu sé?
– ... Szkot bány. Kápátá bány... jó.
– Kit kápátá fodrászu pã lunã?
– ... Hát... tri szucsi, vagy... tri...ezt
– Tri szucsi?
– ...
– Szãmãlescs scsij bãjsescsi, nu? Szãmãlescs átun.
– Unu, doj, tri, pátru, sinsz, sászã, sãpcsi, dahã, õ...
sãpcsi...nauã... zesi.
(...)
– Hogy mondanád azt, bãjsescsi, hogy szãznegyven-
kettõ?
– ...
– Kum áj zîsi, sins szucsi sí dauãzãs sí tri?
– Két szãzas...

- ...
(...)
– Mit csinãlsz reggel, mikor felkelsz?
– Megmosom az arcomat (helytelen forma „ubrãz”
helyett), megfõsülkõdõk, víz... be (helyesen:
înlontru)... viszek, akkor megy bolt... kenyér, tej...
– Ki megy?
– Én... Akkor... Akkor ház (ákászã=haza helyett)
megy... hm...
– Ki megy haza?
– Én menni... ház. Levest eszek...
– Hogy hívnak?
– Nem értettem.
(...)
– Mit szeretsz legjobban enni?
– Levest, krumplit húsall ... hm... süteményt...
– Hogyan kell elkészíteni?
– Hm... Vízet... forralok... krumplit hámozni...
lábosba teszi... hm... lábós tesztek húst... õ... süt...
– Ki süt?
– Én süt húst... lábósban... (ugátá?)
– Mi akarsz lenni, ha nagy leszel? Milyen iskolába
fogsz menni?
– ... Hát ilyen... hát... tovább akarok tanulni, ... és
...
– Mi szeretnél lenni?
– Fodrásznõ.
– Miért?
– ... Keres pénzt. Kap pénzt... jó.
– Mennyit keresnek havonta a fodrászok?
– Hát... háromszãzat, vagy... három... ezret...
– Háromszãzat?
– ...
– Szãmolni tudsz beãsul, ugye? Akkor szãmolj.
– [Szãmolãs közben magyarul suttojã a szãmokat,
„sinsz” helyesen „sins”, nyolcat (opt) nem tudja.
(...)
– Hogy mondanád azt, beãsul, hogy szãznegyven-
kettõ?
– ...
– Hogy mondd azt [magyarul], hogy õtszãzhuszõn-
hãrom?
– Két szãzas...

Összegzés

Kutatásunk eredményei arra utalnak, hogy az általános modellünkben felsorolt nyelvzsugorodásért felelõs tényezõk a beãs nyelv jelenlegi helyzetének elemzésekor mind kimutathatóak. Mint ismeretes, a beãs nyelvközösség más nyelvközösségekhez, fõleg a többségi magyar nyelvközösséghez viszonyítva kedvezõtlen társadalmi helyzetben van. Ebbõl következik, hogy adatközlõinknek negatív képük van a beãs közösségrõl, nyelvük presztízset alacsonyok érzékelik, a fiatalok a magyar és általában a dominãns nyugati nyelvek felé orientálódnak. Az általunk vizsgált két beãs közösségben intenzív intergenerációs nyelvhagyást találtunk. A beãs nyelv megmentésének érdekében további széles körû tényfeltáró kutatásokra és rövid távon hatékony nyelvtervezésre van szükség. A beãs nyelv helyzete akkor válik valamelyest megnyugtatóvá, amikor a beãs gyermekektõl a tanulmányunk címében megörökített mondat helyett majd ezt halljuk: Beãsul mondd, anyu! Reménykedünk, hogy lesz még édesanya, vagy legalább nagyszülõ, aki eleget is tud tenni e kérdésnek.

Köszönettel tartozom *Szépe Györgynek*, *Nikolov Mariannának* és *Andor Józsefnek* tanácsaikért, hasznos megjegyzéseikért és bátorításukért. Hálás vagyok Orsós János munkatársamnak, aki megszervezte komlói találkozásaimat az adatközlőkkel, lebonyolította a beás nyelvű interjúkat, beás nyelvre tanított és néhány beás közösségi szabályba beavattott. Köszönöm *Orsós Árpádnak* és *Orsós Józsefnek*, hogy bemutattak mindszentgodisai adatközlőinknek, és segítettek az ottani interjúk megszervezésében. Köszönet Mindszentgodisa polgármesterének, aki engedélyezte, hogy interjúinkat a godisai klubhelyiségben bonyolítsuk. Köszönöm *Orsós Anikónak*, a Gandhi Gimnázium tanulójának az átírási munkálatokban nyújtott értékes segítségét.

Irodalom

- BECK, S.: *The origins of Gypsy slavery in Romania*. Dialectical Anthropology, 1989/14. sz. 53–61. old.
 FRASER, A.: *The Rom migrations*. Journal of the Gypsy Lore Society, 1992/5/2/2. 131–145. old.
 KERTESI G. – KÉZDI G.: *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-Typo, Bp, 1998.
 KOVALCSIK K. – ORSÓS A.: *Fátá ku páru dā ar. Az aranyhajú lány. Beás cigány iskolai népmesegyűjtés*. Gandhi Középiskola, Pécs, 1994.
 ORSÓS A.: *Beás nyelvkönyv kezdőknek. Pá lyimbá bájásilor*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 1994.
 PAPP Gy. *A beás cigányok román nyelvjárása*. Janus Pannonius Tanárképző Főiskola, Pécs, 1982.
 SZUHAY P. – BARATI A.: *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből*. Antropológiai fotóalbum. Néprajzi Múzeum, Bp, 1993.
 VARGA I.: *Beás-magyar, magyar-beás szótár*. Konzept-H., Bp, 1996.
 VEKERDI J.: *A magyarországi cigány nyelvjárások*. Doktori értekezés, 1977.

1. melléklet: Felnőtt válaszadókhoz intézett interjúkérdések

Jó napja volt ma?

Milyen idő van ma? Mit szeret jobban, a hideget, vagy a meleget, a telet vagy a nyarat?

Mit reggelizett ma? Mi a kedvenc étele? Hogyan kell elkészíteni?

Dohányzik? Jó dolog-e a dohányzás?

Szeret lakhelyén lakni? Nyugodt hely? Kedveli a szomszédjait? Történt valami érdekes mostanában önök felé?

Milyen a lakása / háza? Milyen álmai lakása / háza?

Hol laktak, mikor Ön gyerek volt? Milyen volt a környék? Mit játszott a többi gyerekkel? Emlékszik mondókákra, versikékre, gúnydalokra? Voltak titkos szavaik, jeleik?

Milyen régi beás szokásokra emlékszik? (virrasztás, esküvő, gyógyítás, szellemek távoltartása, tabu témák, stb)

Mondtak Önnek mesét? Milyen gyakran szokott Ön mesélni gyermekeinek / unokáinak? Mondjon egy mesét!

Milyen vigába (családi közösségbe) tartozik Ön? Mit tud a vigákról? Mi alapján szerveződnek? Szabad-e vigán belül házasodni?

Mit hallott a beások történetéről? Honnan és mikor kerültek Magyarországra? Mit tud a beás nyelvről? Van-e olyan ország, ahol ehhez hasonló nyelvet beszélnek?

Milyen más cigány csoportok élnek még Magyarországon? Megérti a nyelvüket? Róluk mi a véleménye? Honnan állapítja meg valakiről, hogy cigány? Honnan állapítja meg valakiről, hogy beás? Mit jelent Önnek beásnak lenni?

Mit gondol a cigányság és a beások mai helyzetéről? Az előző (Kádár) rendszerben volt jobb, vagy most jobb? Hogyan lehetne javítani a beások helyzetén? Ön szerint miért van sokaknak szüksége segílyre?

Beszélnék a gyermekei / unokái beásul? Szokott velük beásul beszélgetni? Ön szerint ötven év múlva beszélnek még a beás nyelvet?

Mikor kezdett el magyarul tanulni? Melyik nyelven beszél jobban: magyarul vagy beásul? Melyiket szereti jobban? Melyiken imádkozik, számol, gondolkodik, álmodik, káromkodik? Melyiket használja otthon, a munkahelyén, a lakóhelyén, a rokonaival, a barátaival?

Érezte-e már valaha szerencsétlenségének, hogy beszél beásul?

Hol dolgozik? Milyen egy munkanapja? Milyenek a kollégái, a főnökei?

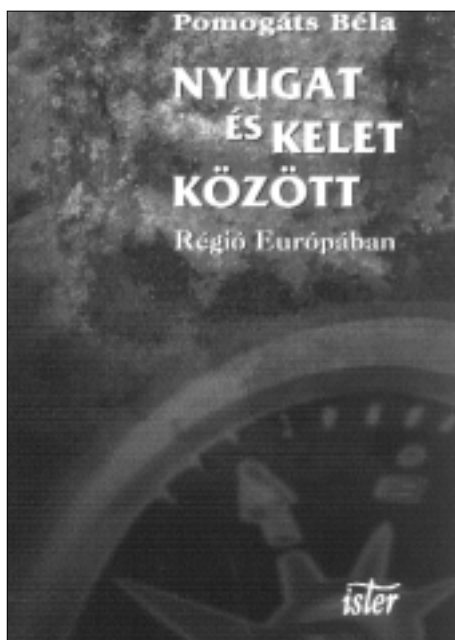
Szeretett iskolába járni? Hány osztályt végzett el? Mi a legkedvesebb iskolai élménye? Voltak-e beásul beszélő tanárai? Beszélt-e beásul az iskolában?

Milyen nyelveken szeretné, ha beszélne a gyermeke? Milyen nyelvek a leghasznosabbak a mai Magyarországon? Mennyire hasznos ma a beás nyelv Önnek és gyermekeinek?

Milyen szakmából lehet ma jól megélni? Milyen szakmát tanulna, ha most lenne kisgyerek? Milyen szakmát szeretne gyermekének / unokájának? Mennyit és hol kell tanulni ehhez a szakmához?
Mikor nevetett legjobban életében? Mi történt? Mondjon egy viccet!
Mikor volt a legmérgezőbb életében? Mi történt?
Mikor volt a legcsinosabb életében? Mit viselt?
Szokott tévét nézni? Mi a kedvenc műsora? Látott mostanában jó filmet? Miről szólt? Mit szokott olvasni?
Mikor volt utoljára orvosnál? Mi volt a baj?
Beszélt-e mostanában egyszerre ilyen sokat beásul?

2. melléklet: Gyermek válaszadókhöz intézett interjúkérdések

Hogy hívnak? Hány éves vagy? Hol laksz? Vannak testvéreid?
Mit ebédeltél ma? Ki főzte? Tudod-e, hogyan főzte? Szoktál segíteni?
Ki a legjobb barátod? Mit szoktatok játszani? Veszekedtél-e mostanában valakivel? Miért?
Mit kaptál húsvétra, születésnapodra, névnapodra?
Szeretsz iskolába járni? Mi a legjobb az iskolában? Mi a legrosszabb?
Mi akarsz lenni? Miért?
Vannak otthon állataitok? Melyik a kedvenced? Mi a neve? Hogy néz ki? Szoktál vele játszani?
Milyen ruháid vannak? Ki veszi a ruháidat? Melyik a kedvenced?
Melyik a kedvenc filmed / zenéd? Miért szereted? Mások is szeretik?
Tudsz-e beásul számolni?
Szoktak veled beásul beszélni? Ki? Milyen gyakran? Miről?
Szoktak a felnőttek egymással beásul beszélgetni (anyu, apu, nagyszülők stb)? Megérted?
Milyen nyelveken szeretnél beszélni?

Az Ister Kiadó ajánlatából